

UGSEAD

Uluslararası Güzel Sanatlar Eğitimi Araştırmaları
Dergisi

International Journal of Research in Fine Arts Education

<http://ugsead.penpublishing.net>

PENACADEMIC

Göçmen ve Yerel Çocuk Resimlerinde Metaforik Çevre Algısının Analizi
Analysis of Metaphoric Environmental Perception in Migrant and Local Children's Pictures

İbrahim YENİGÜN

Harran Üniversitesi

Gökçe OK

İçişleri Bakanlığı

Hakan GÜLERCE

Harran Üniversitesi

Emine TEKER

Harran Üniversitesi

Halil KOÇAKOĞLU

Prof. Abdülkadir Karahan İlkokulu

Geliş Tarihi: 29 Şubat 2024

Kabul Tarihi: 14 Haziran 2024

Çevrimiçi Yayın Tarihi: 27 Haziran 2024

Anahtar kelimeler:

Çevre, Sanat Eğitimi, Çocuk, Göç, Duyarlılık

ÖZET

Özellikle son çeyrek yüzyılda artış gösteren çevresel sorunlar, gezegenin ve sonraki nesillerin geleceği adına alarm vermektedir. Küresel boyuttaki bu krize karşı yine küresel olarak mücadele etmenin gerekliliği ortadadır. Bu bağlamda toplumun farklı kesimlerinin, özellikle çocukların, "çevre" konusundaki bilinci bu mücadele sürecinin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Bu çalışmada 7-9 yaş aralığındaki, yerel ve göçmen çocukların çevre algıları metaforik olarak araştırılmış, çıkan sonuçlara bağlı olarak başta çevre içerikli eğitim araç ve gereçlerinin hazırlanması olmak üzere pek çok alan için öneriler geliştirilmiştir. Bu kapsamda, Türkiye'de sığınmacı nüfus yoğunluğu açısından ilk sıralarda yer alan Şanlıurfa ilinde, merkezi iki ilkokul ve geçici koruma altında olan göçmen öğrencilerin yoğun olduğu periferden iki ilkokul olmak üzere toplam dört ilkokul seçilmiştir. Aynı zamanda yerel ve göçmen öğrencilerin verilerinin karşılaştırıldığı çalışmada, her okulun birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflarından 25'er öğrenci alınmış, toplamda 400 öğrenci dahil edilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilere pastel boya seti ve resim defterleri dağıtılmış, öğrencilerden "çevre" denildiğinde "ne anladıkları?" ile ilgili bir resim yapmaları ve ilaveten çevre kavramının onlara "ne ifade ettiğini?" tek bir başlık cümlesi ile belirtmeleri istenmiştir. Son olarak elde edilen tüm sonuçlar, karşılaştırmalı değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Çocukların çevre konulu resimlerinde; ağırlıklı olarak genel doğa, figür olarak kendileri, hayvan olarak kuş ve nesne olarak ise ağaç figürlerinin çoğunlukta olduğu görülmüştür. Bununla birlikte yerel ve göçmen çocukların resimleri karşılaştırıldığında; figürler, kullanılan renkler ve çizgisel gelişim düzeyleri bakımından önemli farklılıklar olduğu ortaya çıkmıştır.

© UGSEAD All rights reserved

Received: 29 February 2024

Accepted: 14 June 2024

Online Release: 27 June 2024

Keywords:

Environment, Art Education, Children, Migration, Awareness

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Environmental problems have increased tremendously especially in recent years and have become a threat to the world of both today and future generations. Considering in this context, it is of vital importance to raise environmentally sensitive and conscious generations. Considering Turkey's experience of hosting during the forced migration process, this awareness should be transformed into environmental ethics skills in both local and migrant children, and they should be transferred to future generations together. Environmental ethics is expressed as "the branch of environmental philosophy that aims to organize human beings' relations with the natural environment according to some moral

principles and focuses on their responsibilities or obligations towards the natural environment" (Cevizci, 2011). Environmental defense, which is made only with a positivist approach and based on the data provided by science and technological developments, does not leave an action-oriented trace in human consciousness. In order for human consciousness to be more conscious of the environment, it needs to think more deeply about this issue and see it as a moral problem. This requirement has revealed the environmental ethics approach since the 1970s.

The Purpose of The Study

In this study, it has been tried to determine how immigrant and local children between the ages of 7 and 9 visually reflect the concept of environment, their awareness of the environment and their linear development levels through the titles they give to their pictures, in order to guide and give direction to the policies to be created to achieve the main purpose. Thus, in the example of Şanlıurfa, which is the province with the highest number of children, an idea will be gained about the situation in the surrounding provinces and in Turkey in general. Therefore, based on the results and suggestions of this study, it is aimed to determine short, medium and long-term studies and strategies in terms of environmental awareness, ethics and awareness of children.

Method

This research is a qualitative study in terms of its subject and a phenomenological study in terms of design. The data obtained in the research were interpreted using visual and content analysis. The population of the research consists of 4 primary schools with similar socio-cultural structure in Şanlıurfa province, Haliliye district, and the sample is 400 children, including 200 local children aged 7-9 and 200 immigrant children studying in these schools. All children participating in the study were given crayons and A4 size picture papers by the researchers and they were asked to paint a picture on the subject of "Environment" In order to make the picture analysis more accurate, the children were asked to put a title on the back of the pictures that would briefly explain the picture they made. At the end of the study, all pictures were added to the files and collected for analysis. 400 pictures made by immigrant and local children aged 7-9 were simultaneously recorded in the visual analysis form consisting of 6 main headings prepared in the excel program, in line with the opinions of 3 field experts (one academician and two visual arts teachers)

Findings

When the pictures drawn by immigrant and local children are evaluated in general, the following results have been reached: The children participating in the research mostly use "nature" as the place and space they use in their paintings on the subject of the environment, and the "home" space seen in the paintings of immigrant children is depicted more than the paintings of local children, The children participating in the research mostly use "himself" as the figure and the "bird" figure as the animal figure in their environment-themed paintings, Considering the objects used in the environmental-themed paintings of the children participating in the research, they mostly express it with the "tree" object and the local group has a higher awareness of environmental awareness, recycling and waste compared to the immigrant group, Considering the colors in the environment-themed paintings of the children participating in the research, the environment is mostly reflected with the colors blue and green, Most of the children participating in the research are at the level of linear development in the environmental-themed paintings, but there are more children lagging behind, specially in the immigrant group, compared to the local group. The titles given to the environmental pictures of the children participating in the research; It was concluded that it was expressed in different ways as thematic, social, situation and wish titles.

Results

As a result, the importance of studies on environmental perception and environmental education of immigrant and local children has once again emerged. In this context, early childhood education is very important for the healthy development of children and for them to be environmentally sensitive and aware individuals. Environmentally conscious migrant and local children will ensure social cohesion among themselves while struggling against environmental and climate problems together. Based on the results obtained from the research, the following recommendations can be taken into consideration to guide policymakers and practitioners; Moving the study to the national dimension. Carrying out artistic works for migrant children by the relevant institutions, both making environmental awareness studies and planning activities that will improve their linear development levels. Based on the findings and results of the study, these recommendations aim to contribute to a sustainable future by supporting the development of environmental

Giriş

Başta insanoglu olmak üzere tüm canlıları yakından ilgilendiren temel ve küresel meselelerin başında çevre sorunları gelmektedir. Özellikle son çeyrek yüzyılda artış gösteren çevresel problemler, içinde yaşadığımız gezegen ve gelecek nesiller adına alarm vermektedir. Küresel boyuttaki bu kriz için küresel bir mücadelenin gerekliliği açıktır. Aynı zamanda toplumun bütün kesimlerinin çevresel sorunlara karşı topyekûn bir bilinçle mücadele etmesi, elde edilecek başarı için şarttır. Bununla birlikte niteliği gereği sosyal bir varlık olan insan, çevresiyle ve yaşadığı yerdeki diğer insanlarla sürekli bir etkileşim sergilemektedir (Uyanık ve Yenigün, 2016). Bu dinamik yapı, bir bölgede mevcut yaşayanlarla sonradan gelenler arasında ise farklı ve güç bir reaksiyon oluşturmaktadır. Bu nedenle ve konumuz olan özellikle göç alan toplumlarda çevresel problemlerin en aza indirilmesinde, yerel toplumların ve göçmenlerin özellikle geleceği temsil eden çocukların rolü oldukça önemlidir. Dolayısıyla yerel ve göçmen çocukların sosyal uyum içerisinde birlikte yaşayacakları geleceği inşa etmelerinde, çevre algılarının hangi düzeyde olduğunun araştırılması ve analiz edilmesi gerekli bir konudur. Bununla birlikte tarihsel akışın genel yapısı incelendiğinde; yaşananların kendinden öncekinin sonucu, sonrakinin sebebi hükmünde olduğu gerçeğinden hareketle, insan nesillerini oluşturan zincirin sağlıklı idamesi açısından mevcut dönemin en iyi şekilde yapılandırılması şarttır (Yenigün ve Tuğalan, 2021). Bu yapının en etkin ve hayati taşlarından biri de çevre bilincidir. Bu düşüncelerle, çalışmadan elde edilen bulgulardan yola çıkarak, politika yapıcı ve uygulayıcılar için rehberlik edici raporlar ve bilimsel veriye dayalı yol haritalarının hazırlanacağı çözüm önerileri üretilebilecektir.

Salgın, savaş ve deprem gibi afetler sonrası oluşan krizlerle etkisini daha da ciddi boyutlara taşıyan yerinden yurdundan edilme süreci, insanların yaşam alanlarını değiştirmelerine neden olmaktadır (Yenigün et al., 2023). Özellikle uluslararası bağlamda gerçekleşen bu yer değiştirme sürecinde bilinen yaygın söylemiyle “sığınmacı”² olarak adlandırılan insanlar, gittikleri yerlerde yeni kimlik ve kültürlerle karşılaşmakta, bağlı olarak pek çok sorun yaşamaktadırlar. Karşılıklı etkileşimlerle her geçen gün büyüyen bu sorunlar, toplumların birincil gündemini oluşturmaktadır. Üstelik bu sorunlar, anlık olmayan kalıcı ve yaygın çözümlerin üretilmesini zorunlu kılmaktadır.

Göçmen çocukların sağlıklı gelişimi için ev sahibi ülke kültürüne uyumlarının desteklenmesi oldukça önemlidir. Göçmen çocukların, ev sahibi ülke kültürüne uyum sağlamasında çevre algısı önemli bir rol oynamaktadır (Eslek ve Irmak, 2018). Küresel boyutlara ulaşan çevresel sorunlar sınır tanımaz olmuş, yaygın ve eş zamanlı niteliklerde “çevre eğitimi” konusu mecburiyet teşkil etmiştir (Sadık et al., 2011). Bununla birlikte söz konusu insanlar arasında çocuklar, yaşanan olumsuzluklardan en çok etkilenenler oldukları gibi aynı zamanda çözüm sağlanmasındaki en etkili ve kalıcı grubu teşkil etmektedirler. Çocukları tanımanın ve anlamının en önemli yollarından bir tanesi de resimleridir. Resim, yalnızca sanatsal bir değere sahip olmakla kalmayıp aynı zamanda eğitsel ve klinik açıdan da değerli bir unsurdur. Uzmanlar için çocuğun düşünce yapısı ve içeriği hakkında bilgi sunan argümanlardır. Aynı zamanda çizilen resimler sayesinde çocukların bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor gelişimini anlamak mümkündür. Resimler, çocuğun kişiliği, yakın çevreyle ilişkisi, tutumları, dış dünyaya ilişkin algısı, duyu ve düşünce yapısı gibi konularda önemli veriler sunan bilgi kaynaklarıdır (Köseoğlu, 2015).

Tüm çocuklar için evrensel bir nitelik taşıyan resimler, çocukların dünyayı nasıl algıladıkları ile ilgili bir takım izler sunan önemli belgeler niteliği de taşımaktadır. Bu düşüncelerden hareketle çalışmada şematik dönem çocukları olarak tanımlanan 7-9 yaş aralığındaki çocukların çevre konusundaki resimleri ele alınmıştır. Günümüz gerçeklerinden biri olan göçmen çocuklar da çalışmaya dahil edilerek, kapsayıcı ve özgün bir yaklaşım izlenmiştir. Bağlı olarak çalışmada; 7-9 yaş aralığındaki göçmen ve yerel çocukların çevre algıları metaforik olarak araştırılmış, çıkan sonuçlara bağlı olarak başta çevre içerikli eğitim araç ve gereçlerinin hazırlanması olmak üzere pek çok alan için öneriler geliştirilmiştir. Bu kapsamda, Türkiye’de sığınmacı nüfus yoğunluğu açısından ön sıralarda yer alan Şanlıurfa ilinde, merkezi iki ilkokul ve sığınmacı öğrencilerin yoğun

² Çalışmada Türkiye’de geçici koruma statüsü altında yaşayan Suriyeliler için “sığınmacı” kavramı kullanılmıştır. Her ne kadar sığınmacı mülteci başvurusunda bulunmuş ve sonucu bekleyen bireyi ifade etse de (De Haas et al., 2022: 37) bu çalışmada Türkiye’ye sığınan Suriyeliler için de bu kavramın kullanılması tercih edilmiştir. Ancak çocukların büyük çoğunluğu Türkiye’de doğduğu için ve uzun yıllar Türkiye’de yaşadıkları için çocuklar için göçmen kavramı kullanılmıştır.

olduğu periferden iki ilkokul olmak üzere toplam dört ilkokul seçilmiştir. Aynı zamanda göçmen ve yerel öğrencilerin verilerinin karşılaştırıldığı çalışmada, her okulun birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflarından 25'er öğrenci alınmış, toplamda 400 öğrenci dahil edilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilere pastel boya seti ve resim defterleri dağıtılmış, öğrencilerden “çevre” denildiğinde “ne anladıkları?” ile ilgili bir resim yapmaları ve ilaveten çevre kavramı ile ilgili resimlerini bir başlık ile belirtmeleri istenmiştir. Son olarak elde edilen tüm sonuçlar, karşılaştırmalı değerlendirmelere tabi tutulmuş, etkin öneri ve çözüm paketleri oluşturulmuştur. Çalışmaya ait etik kurul izni 2022/20 belge numarasıyla, Harran Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan alınmıştır. Ayrıca araştırma, Şanlıurfa Valiliği İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nün E-47377298-44-49671872 sayılı izin belgesiyle de uygun bulunmuş ve onaylanmıştır.

Çocuk, Çevre ve Eğitim

En basit ve genel manasıyla içinde yaşanılan alan olarak nitelendirilen çevre, cansız-canlı her varlığı içeren bir kavramdır (Berkes ve Kışlalıoğlu, 1993). İnsanoğlunun sürekli etkileşim içinde olduğu çevre, yanlış uygulamalar sonucu küresel ölçekte pek çok sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Yaşananlara bağlı son yıllarda büyük zarar görmüş ve adeta yaşanabilir özelliğini kaybetmeye başlamıştır (Baykal ve Baykal, 2008). Başta insan olmak üzere tüm canlıların geleceğini hayati düzeyde etkileyen bu durum, toplumları çevre eğitimi konusunda yoğun çabaya mecbur kılmıştır. Bağlı olarak çevresine duyarlı ve geleceğine sahip çıkan bireylerin yetişmesi, çevre eğitiminin temelini oluşturmuştur. İnsan hayatının ilk zamanlarında edinilmiş tutum, değer ve davranışların, yaşamsal süreklilik oluşturduğu gerçeğinden hareketle özellikle ilköğretim düzeyinde sağlanan eğitimin kritik öneme sahip olduğu bilinmektedir (Phenice and Griffore, 2003; Wilson, 1996). Bu gerçeklerden hareketle Türkiye’de çocuk ve çevre algısı konusunda bazı çalışmalar yürütülmüş, belirlenen alt başlıklar üzerinde verilere ulaşılmıştır (Sadık et al., 2011; Halmatov ve ark., 2012; Deniz, 2020; Saz ve ark., 2020; Pınar and Yakışan, 2017). Bu çalışmada ise günümüz dünyasının trajik gerçeklerinden olan göçmen çocukların dahil edilmesi ve çevre konusuyla ilgili çalışmaları yönlendirebilecek nitelikte parametrelerin ele alınması açısından özgünlük sağlanmıştır.

Türkiye, sahip olduğu stratejik ve önemli geçiş güzergahları üzerinde yer alan konumuna bağlı sayısız göç hareketine hem tanıklık hem de ev sahipliği yapmıştır. Bu göç hareketleri içerisindeki en yakın tarihli ve ciddi etkiler oluşturanı ise Suriye iç savaşına bağlı 2010 yılında başlayan göç hareketidir. Sayının ciddi rakamlara ulaşmasına rağmen Türkiye, elinden gelen tüm yardımı göstermektedir (Gülşen ve Yenigün, 2020). Söz konusu temel katkılardan biri de eğitimle ilgilidir. Türkiye’de misafir edilen sığınmacıların, 22.10.2014 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan Geçici Koruma Yönetmeliği'nin 28. maddesi uyarınca eğitim hakları güvence altına alınmıştır. Bu yönetmeliğe göre Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) olağanüstü bir çabayla sığınmacı çocukları eğitime dahil etmeye çalışmaktadır. Ancak bütün gayret ve çalışmalara rağmen sığınmacılığın beraberinde getirdiği sıkıntılar çocukların eğitim hayatlarına da yansımaktadır. Yapılan çalışmalarda özellikle Türkiye’nin Güneydoğu bölgelerinde göçmen çocukların eğitim süreçlerinde ciddi sıkıntıların yaşanmasının (Gülerce ve ark., 2022) yanı sıra okullaşma oranlarının da oldukça düşük olduğu ortaya çıkmıştır (Gülerce and Şahin, 2022). Türkiye’deki geçici koruma altında bulunan Suriyeli çocukların okullaşma oranı 2022 yılı sonu itibarıyla 68,57% olarak ifade edilmektedir (MEB, 2022). Bu oran Türkiye genelindeki Suriyeli çocukları temsil etmektedir. Şanlıurfa’da bu oranın 50% civarı olduğu düşünülmektedir. Sonuç olarak Fidan ve Taş’a göre göçmen çocuklar, eğitim politikalarına yönelik sorunlar, dil ve iletişim sorunu, eğitime erişimi engelleyen faktörler, okul dışı sorunlar, kültürel sorunlar gibi birçok sorunu yaşamaya devam etmektedirler (2023). Dolayısıyla özellikle eğitimden mahrum kalan göçmen çocukların, çevre algılarına ve çevresel farkındalıklarına olumsuz yansımaları olduğu açıktır. Bu durum gelecekte daha büyük sorunlara yol açma potansiyelini taşımakla birlikte sosyal uyum problemlerini de beraberinde getirmektedir.

Çevre farkındalığı, çevreyi korumaya yönelik tutum ve beceriler sadece çocukları değil ebeveynleri de oldukça etkilemektedir. Araştırmalar, çocukların aldığı çevre eğitiminin ebeveynlerin çevreye yönelik bilgi ve tutumları üzerinde de olumlu bir etkiye sahip olabileceğini göstermiştir (Rakotomamonjy et al., 2014). Çocuklara odaklanan çevre eğitiminde, faydaların çocuklardan yetişkinlere geçebileceğine dair üstü kapalı veya bazen açık bir varsayım vardır (Ballantyne et al., 2001). Özellikle ev ödevi gibi çocukların eve götürmesi için materyaller içeren uygulamalar, nesiller arası bilgi aktarımını sağlamaktadır (Duvall and Zint, 2007). Böylelikle ebeveynlerin çocuklarından öğrenmesini beraberinde getirmekte ve çocukların çevre algısı bütün topluma yayılma potansiyeli taşımaktadır. Bu durum, çocukların değişimi sağlayan elçiler olarak hareket

edebileceklerini ve ebeveynlerinin çevresel tutum ve davranışlarını pozitif yönde etkileyebileceklerini göstermektedir.

Çevre algısı ve farkındalığının gelişmesinde doğa ile temas önemli bir yere sahiptir. Yapılan çalışmalarda doğa temasının çocukların fiziksel, zihinsel ve duygusal esenliği için sayısız faydası olduğunu ortaya çıkarmıştır. Doğa ile temas bilişsel işleyişi geliştirebilir, stresi azaltabilir, yaratıcılığı geliştirebilir ve merak duygusunu besleyebilir (Legault and Pelletier, 2000). Çevre etiğinin çocuklara kazandırılması, çocuğun kendini doğanın bir unsuru olarak görmesi ancak doğal bir çevre içinde yaşaması ile mümkündür. Günümüzün şehir yapısı düşünüldüğünde çocukların doğayla iç içe olması pek mümkün görünmemektedir. Fakat çocuğun kendini doğanın bir unsuru olarak hissedebilmesi, bu anlayışı içselleştirmesi onun doğa konusunda felsefi bir düşünme ve diyalog sürecinin sonunda olabilir. Çocuklarda çevre etiğinin oluşturulması için önemli yollardan biri de son yıllarda özellikle modern dünyada adını sık sık duyduğumuz “P4C” yani “Çocuklar İçin Felsefe” yaklaşımıdır. Bu yaklaşım çocukların eleştirel, yaratıcı düşünme gibi karmaşık zihinsel becerilerine odaklanır. Doğa ve insan üzerinde derin ve alternatifli düşüncelerin kazandırılmasında önemli bir seçenek olan P4C aynı çevre etiği gibi 1970’li yılların başında ortaya çıkmıştır. Yaklaşımın ana karakteri Yunan filozof Sokrates’in diyalog yöntemiyle şekillenmiştir. Matthew Lipman, Columbia Üniversitesi’nde felsefe dersleri verirken öğrencilerin düşünme becerilerini etkili olarak kullanmadıklarını fark eder. Lipman ve arkadaşları tarafından Montclair Üniversitesi (ABD) bünyesinde “Çocuklar İçin Felsefeyi Geliştirme Enstitüsü” kurulur ve bu yönde somut adımlar atılır (Akkocaoğlu Çayır, 2021). Bu nedenle, doğa temelli etkinliklerin ve deneyimlerin çevre eğitimi programlarına dahil edilmesi hem göçmen hem de yerel çocukların genel gelişimi için oldukça faydalıdır.

Çevre problemleri özellikle son yıllarda olağanüstü bir artış göstermiş ve hem günümüz hem de gelecek nesillerin dünyasını tehdit eder hale gelmiştir. Bu bağlamda düşünüldüğünde çevreye duyarlı, farkındalık sahibi nesillerin yetiştirilmesi hayati önem arz etmektedir. Türkiye’nin zorunlu göç sürecindeki ev sahipliği deneyimi de göz önünde bulundurulduğunda bu farkındalığın hem yerel hem de göçmen çocuklarda çevre etiği becerilerine dönüşerek yerleşmesi ve gelecek nesillere taşınması gerekmektedir. Çevre etiği, “çevre felsefesinin, insanın doğal çevreyle olan ilişkilerini bir takım ahlaki ilkelere göre düzenlemeyi amaçlayan, onun doğal çevreye karşı olan sorumluluk veya yükümlülükleri üzerinde duran dalı” (Cevizci, 2011) şeklinde ifade edilmektedir. Sadece pozitivist bir yaklaşımla, bilim ve teknolojik gelişmelerin sağladığı verilere dayanarak yapılan çevre savunması insan bilincinde eyleme dönük bir iz bırakmamaktadır. İnsan bilincinin çevreye karşı daha bilinçli olması için bu konuda daha derin düşünmesi ve bunu ahlaki bir sorun olarak görmesi gerekmektedir. Bu gereklilik 1970’li yıllardan itibaren çevre etiği yaklaşımını ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmada ana amaca ulaşmak için oluşturulacak politikalara rehberlik etmesi ve yön vermesi amacıyla 7-9 yaş arasındaki göçmen ve yerel çocukların görsel açıdan çevre kavramını nasıl yansıttıkları, yaptıkları resimlere verdikleri başlıklar aracılığıyla, çevre konusundaki farkındalıkları ve çizgisel gelişim düzeyleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle özellikle çocuk nüfusunun en yoğun olduğu il olan Şanlıurfa örneğinde çevre illerdeki ve genel olarak Türkiye’deki durum hakkında bir fikir sahibi olunacaktır. Dolayısıyla bu çalışmanın sonuç ve önerilerinden yola çıkarak çocukların çevre bilinci, etiği ve farkındalığı açısından kısa, orta ve uzun vadeli çalışmaların ve stratejilerin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma konusu bakımından nitel, desen bakımından fenomenolojik (olgubilim) bir çalışmadır. Nitel Araştırmalar; “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmalar” olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Cresswell (2021)’e göre fenomenolojik çalışma; kişilerin bir fenomen veya kavramla ilgili deneyimlerinin ortak anlamını keşfetmektir ve fenomenolojik çalışmanın temel amacı; bir fenomen ya da kavramın bireysel deneyimler aracılığıyla evrensel nitelikte bir açıklamaya indirgenmesidir. Araştırmada elde edilen veriler projektif bir yöntem olan resim yorumlama tekniği (görsel analiz) ve içerik analizi kullanılarak yorumlanmıştır.

Evren ve örneklem

Araştırmanın Evrenini Şanlıurfa ili, Haliliye ilçesi, benzer sosyo-kültürel yapıya sahip 4 ilkokul, örnekleme ise bu okullarda okuyan 7-9 yaş arası yerel 200 çocuk ve göçmen 200 çocuk olmak üzere toplamda 400 çocuk oluşturmaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmaya katılan tüm çocuklara araştırmacılar tarafından pastel boya ve A4 ebatlarında resim kağıtları verilmiş ve çocuklardan “Çevre” konusunda bir resim yapmaları istenmiştir.

Resim analizlerinin daha doğru yapılması için çocuklardan resimlerin arka yüzüne yaptıkları resmi kısaca açıklayacak bir başlık koymaları istenmiş buna ek olarak, yaşlarını da eklemeleri gerektiği belirtilmiştir. Çalışma sonunda tüm resimler dosyalara eklenerek analizi yapılmak üzere toplanmıştır.

7-9 yaş göçmen ve yerel çocukların çevre konusunda yaptıkları 400 resim, 3 alan uzmanı (biri akademisyen, ikisi görsel sanatlar öğretmeni) tarafından görüşleri doğrultusunda, excel programında hazırlanan 6 ana başlıktan oluşan görsel analiz formuna eş zamanlı olarak kaydedilmiştir. Görsel analiz formunda yer verilen başlıklar aşağıda belirtilmiştir:

- Resimlerde en çok kullanılan yer ve mekanlar
- Resimlerde en çok kullanılan figürler
- Resimlerde en çok kullanılan nesnelere
- Resimlerde en çok kullanılan renkler
- Resimlere en çok verilen başlıklar (Başlıklar içerik analizi ile tematik, sosyal, durum ve dilek başlıkları olarak 4 ana kategoriye ayrılarak sınıflandırılmıştır)
- Araştırmaya katılan çocukların çizgisel gelişim düzeyleri Lowenfeld ve Piaget’in çizgisel gelişim tablosu, 7-9 yaş şematik dönem özellikleri dikkate alınarak geri, normal, ileri olarak değerlendirilerek sınıflandırılmıştır (Tablo 1).

Analizler hem genel anlamda 7-9 yaş çocukların resimlerinde çevre algısını hem de göçmen ve yerel çocukların resimleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığını tespit etmek amacıyla frekans tablolarıyla belirtilmiştir.

Yerel çocukların resimleri, Grup 1 ve göçmen olan çocukların resimleri, Grup 2 olarak tanımlanmıştır.

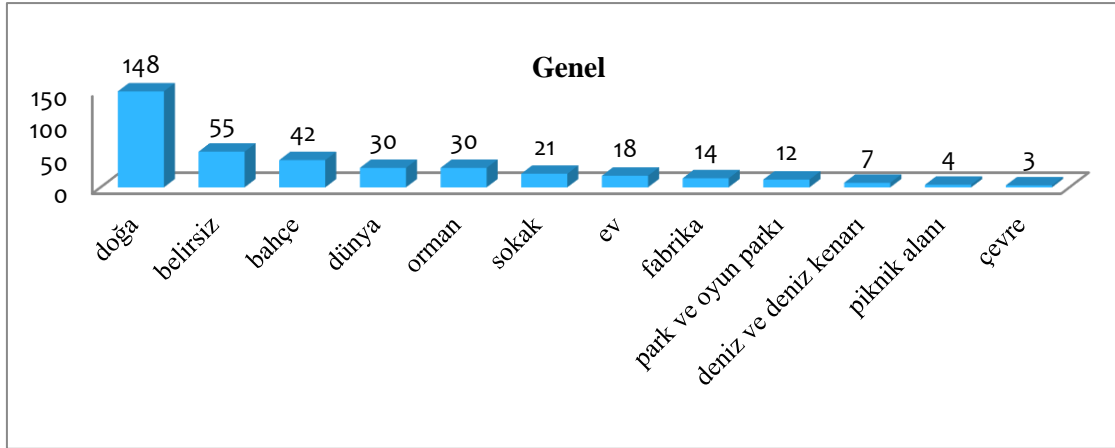
Tablo 1.

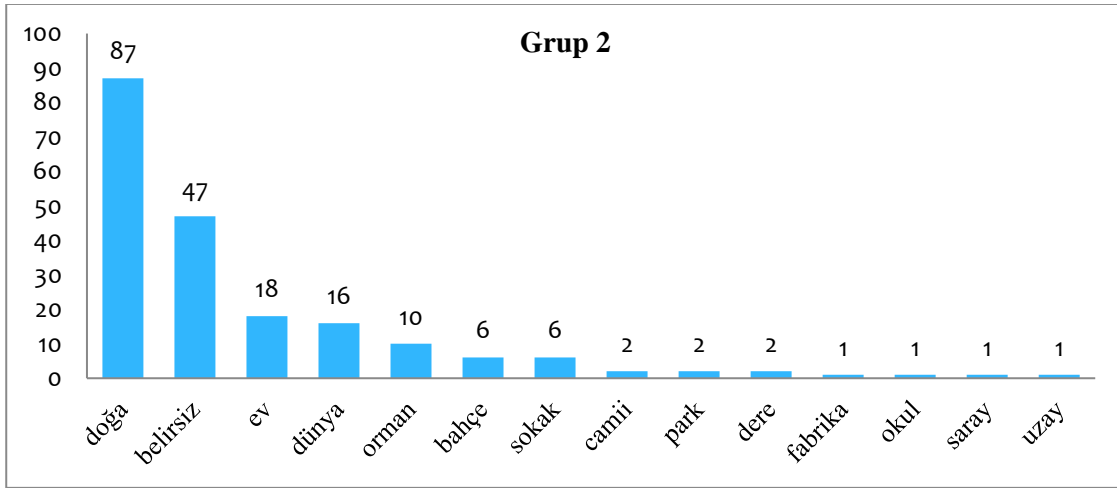
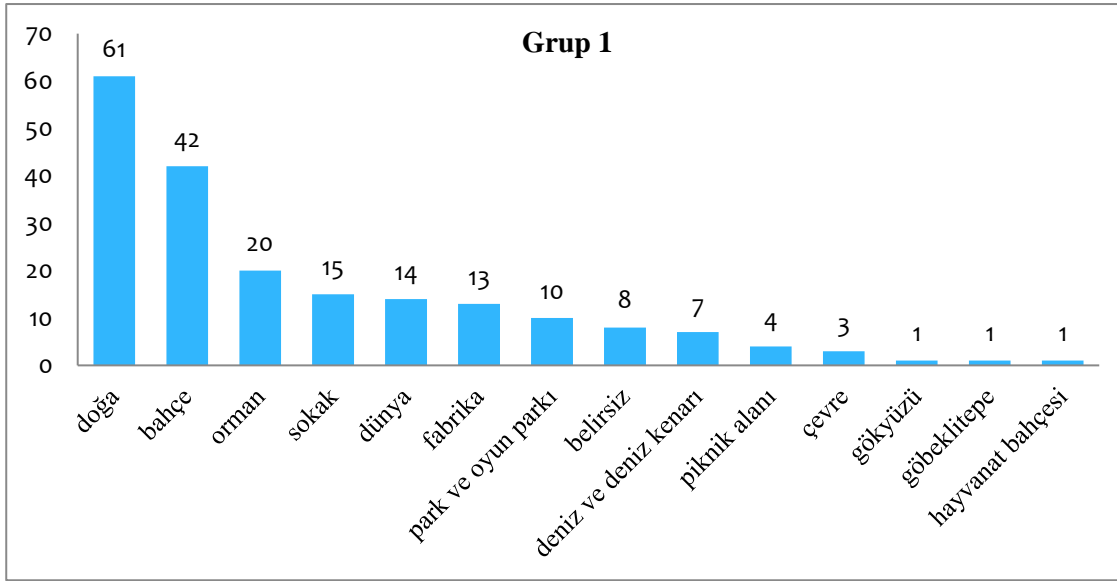
Lowenfeld’ in Resimsel Gelişim Evreleri Kuramı ve Piaget’ nin Zihinsel Gelişim Evreleri Kuramı ile Eşleştirilerek Hazırlanmış Gelişim Evreleri Tablosu (Kırıçoğlu ve Stocrocki, 1997; Buyurgan ve Buyurgan, 2020)

	Şema	Renk	Uzam
Karalama iki-dört yaş. Devim-Duyusal	Denetimli Denetimsiz Kimileri isimlendirilmiş çizgiler El ve göz uyumu çabaları Tekrarlar	Duygusal, isteğe bağlı renk anlayışı	Her yer
Şema öncesi dört-yedi yaş Ben Merkezci İşlem öncesi	Kaba formlar Düşsel öykülerin çizimi Ben Merkezci, altı yaşında daha sosyal, dil kazanılmış; yavaş ve somut düşünme	Sevdikleri renkler	Yüzen şekiller
Şematik yedi-dokuz yaş Somut işlem;	Kaba formlar Düşsel öykülerin çizimi Somut nesnelere ve olaylarla mantıksal işlem. Örneğin, seri yapma, ölçülere göre düzenleme, sınıflandırma, durumu koruma Başkalarının görüşlerine inanma.	Eşyaya bağlı renk; bilinen renkler	Taban çizgisi Maskeleye Karışık boyutlandırma, Boşlukta Saydamlık
Gerçekliğin doğuşu. Dokuz- oniki yaş Çete çağı	Kimi hareketler görülür. Roller (kız-erkek) belirlenir. Giysiler farklılaşır Cinsiyetlere dikkat edilir. Sevgi/nefret resimleri, eski şemalar tekrarlanır.	Gerçekçi Kimi gölgemeler Karışık renkler.	Çok yönlü taban çizgisi. İlkel görünümlü perspektif sorunu hala var
Biçimsel işlemler, kimi biçimsel sorunların çözümü (ortaokul)			
Gerçekçilik onüç - yirmibir yaş Ergenlik	Hareket var. Üç boyutlu biçimler soyutlama	Dışavurumcu renk ile gerçekçi renk anlayışı	Çok yönlü görüş.

Bulgular ve Yorum

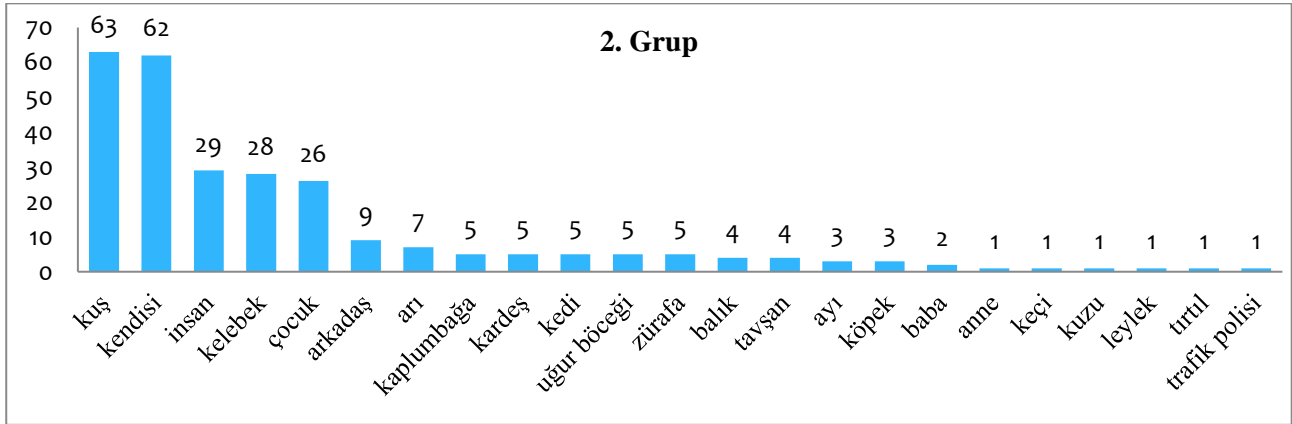
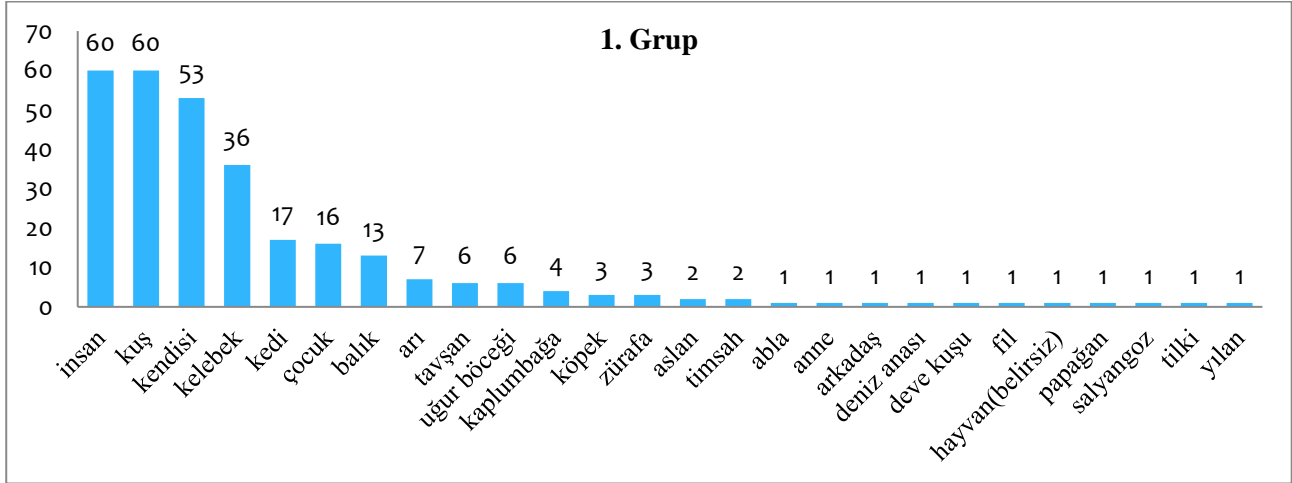
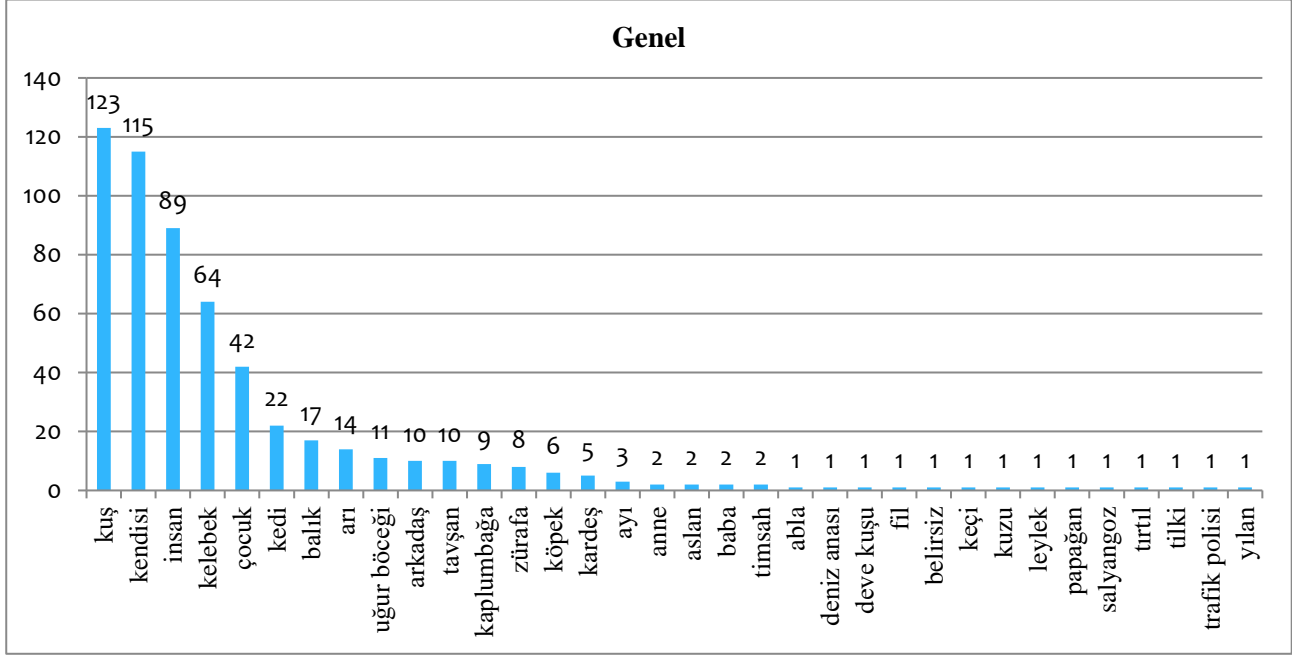
Resimlerde En Çok Kullanılan Yer ve Mekanlar

“Resimlerde en çok kullanılan yer ve mekanlar” konulu grafiklere bakıldığında özellikle çevre temasının araştırmaya katılan çocuk resimlerinde en çok “doğa” mekanı olarak yansıtıldığı görülmektedir. Bunu takiben çocukların çoğunlukla; belirsiz, bahçe, dünya, orman, sokak gibi yer ve mekanları görselleştirdikleri anlaşılmaktadır. Göçmen ve yerel çocukların çevre konusunda yansıtıkları yer ve mekanlar açısından grafiklere bakıldığında, özellikle “ev” simgesinin kullanımının yerel grupta hiç yer verilmemesine rağmen göçmen olan grupta 18 kez tekrar edilen bir mekân olarak yer verilmesi önemli bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

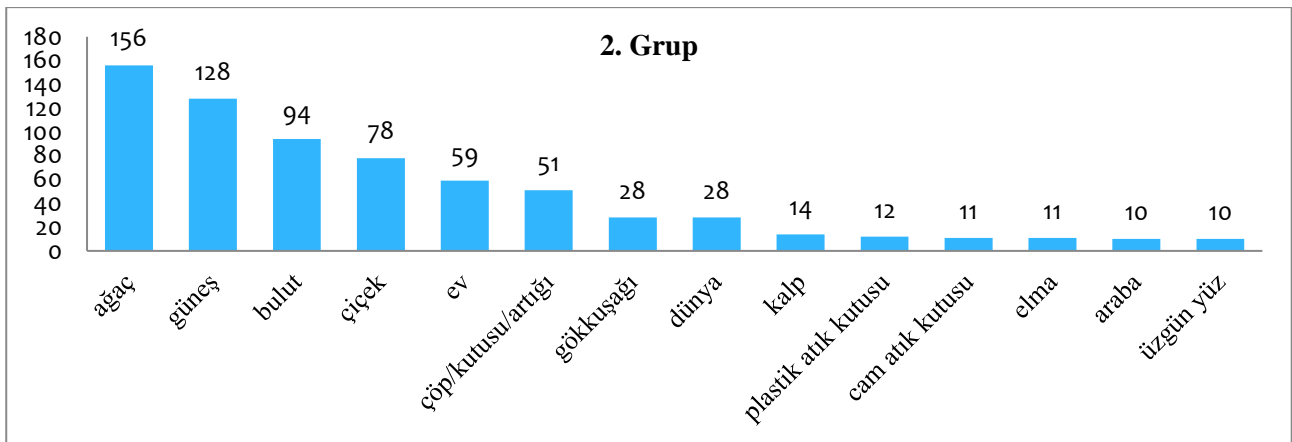
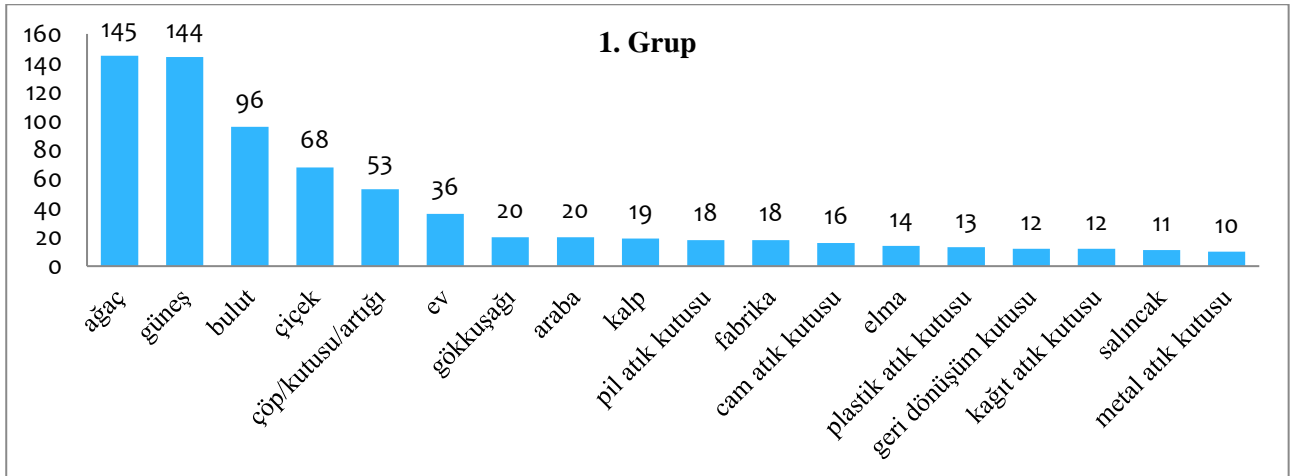
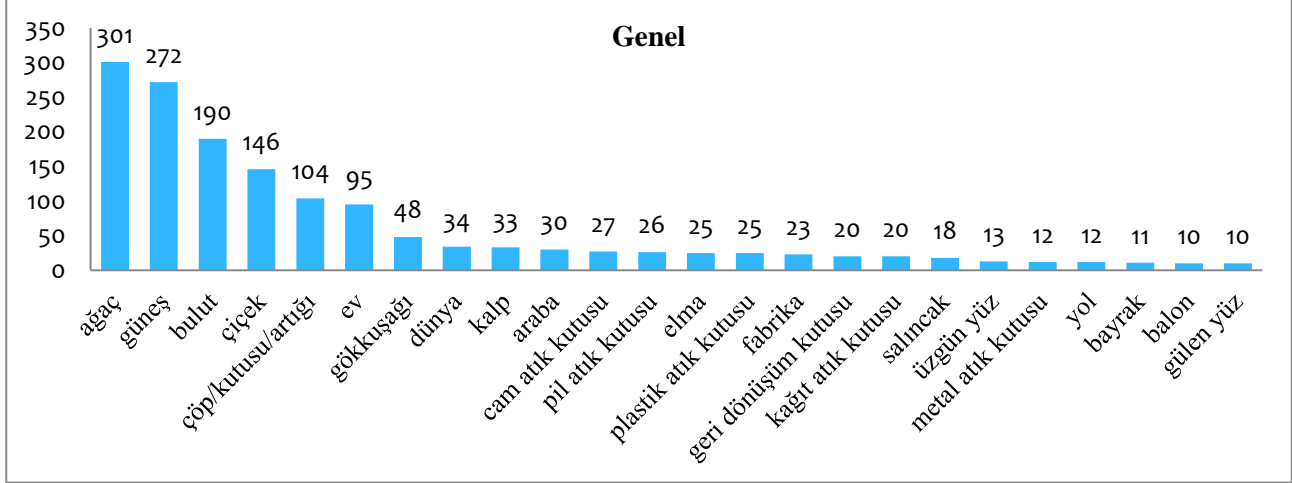
Resimlerde En Çok Kullanılan Figürler

Araştırmaya katılan çocukların çevre konulu resimlerinde genel olarak yer verilen figürlere bakıldığında hayvan figürü olarak en çok “kuş” figürüne, insan figürü olarak da en çok “kendisine” yer verdikleri anlaşılmaktadır. Bu figürleri takiben en çok insan figürleri olarak; çocuk, arkadaş, kardeş, anne, baba, abla vd. yer verildiği; hayvan figürü olarak da en çok kelebek, kedi, balık, arı, uğur böceği, tavşan,

kaplumbağa, zürafa, köpek, timsah vd. yer verildiği anlaşılmaktadır. Göçmen ve yerel gruptaki çocukların resimlerinde en çok yer verdikleri figürlere bakıldığında, benzer şekilde insan ve hayvan figürlerine yer verildiği anlaşılmakta, sadece tekrar sayıları bakımından farklılıklar gösterdikleri anlaşılmaktadır.

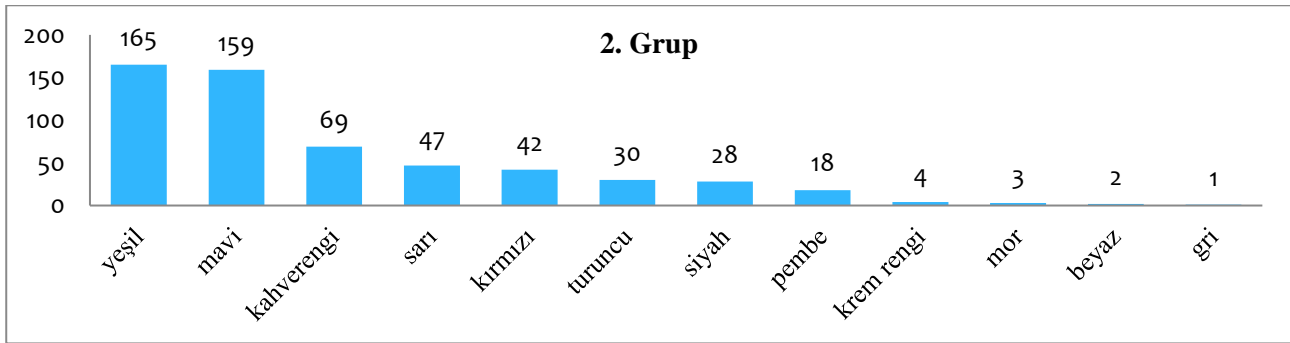
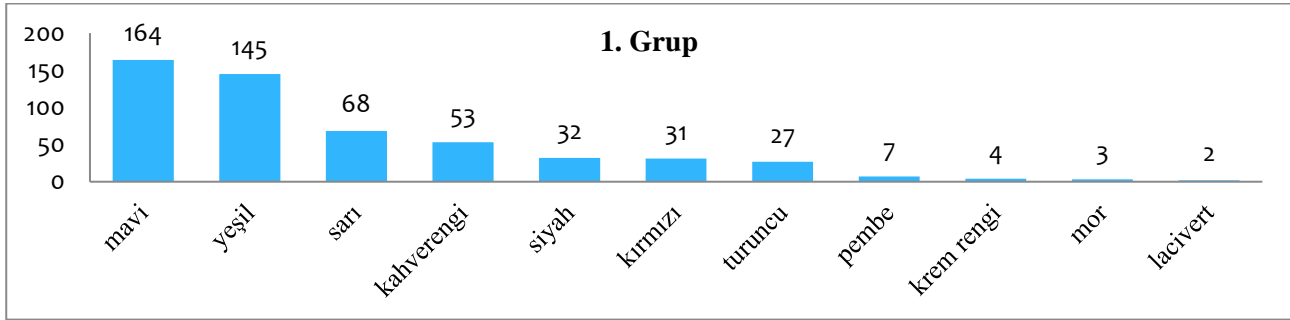
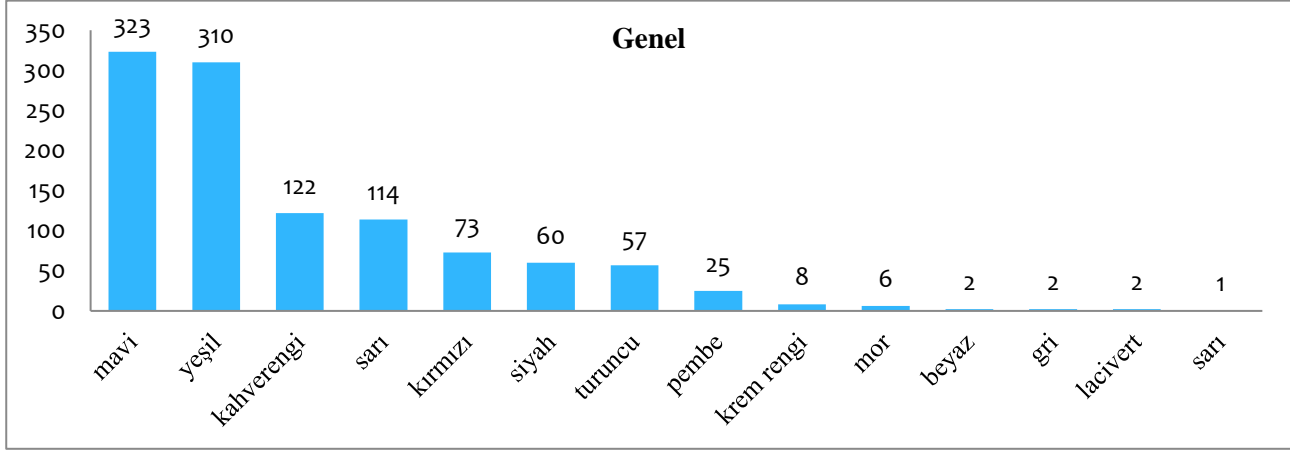
Resimlerde En Çok Kullanılan Nesnelere

Araştırmaya katılan çocukların çevre konulu resimlerinde en çok kullanılan nesnelere sınıflandırıldığında çevre temasının en çok “ağaç” nesnesi ile bütünleştirildiği görülmektedir. Yine bunu takiben sırasıyla tekrarlanma oranlarına göre; güneş, bulut, çiçek, çöp/kutusu/artığı, ev, gökkuşuğu, dünya, kalp, araba nesnelere 30’den fazla resimlerde tekrar edilmişlerdir. Dikkat çeken diğer bir bulgu ise özellikle çevre farkındalığı konusunda atık kutularının resimlere genel olarak yansımış olmasıdır. Göçmen ve yerel

çocukların resimleri sınıflandığında ise; özellikle yerel grubun resimlerinde bu farkındalığın daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Resimlerde En Çok Kullanılan Renkler

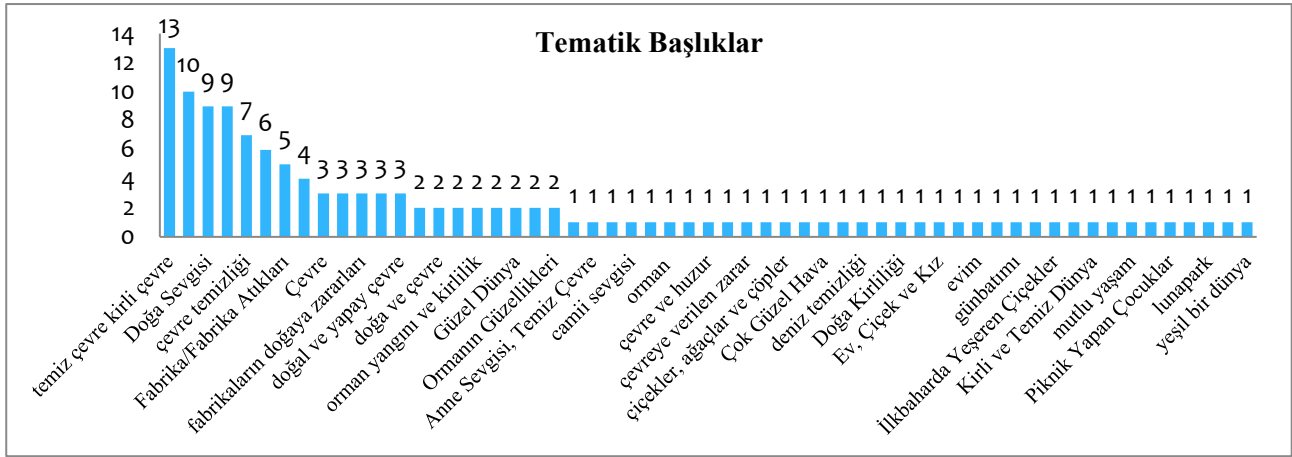

Araştırmaya katılan çocukların çevre konulu resimleri renk bakımından ele alındığında çevre temasının resimlere en çok mavi ve yeşil renkleriyle yansıtıldığı, bu iki rengi takiben kahverengiye yer verildiği anlaşılmaktadır. Genel anlamda bu bulgulardan yola çıkılarak araştırmaya katılan çocukların resimlerinde doğanın ve toprağın renkleri olarak adlandırılan renklere çoğunlukla yer verdiklerini ve iki grup arasında renk bakımından anlamlı bir fark olmadığı bulgularına ulaşılmaktadır.

Resimler İçin En Çok Kullanılan Başlıklar

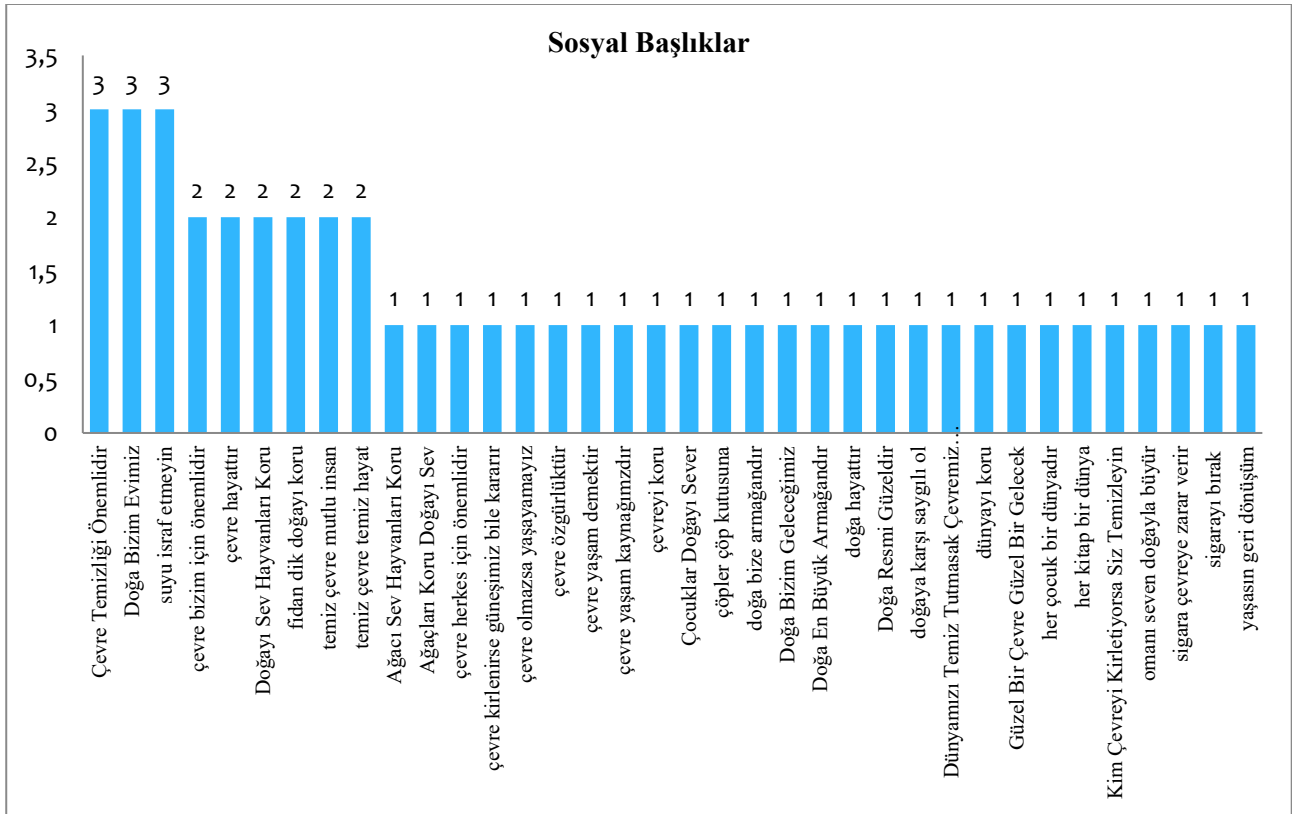
Araştırmanın bu bölümünde katılımcı çocukların resimlerine verdikleri başlıklar; içerik analizi ile tematik, sosyal, durum ve dilek başlıkları olarak dört ana başlık altında sınıflandırılmaya çalışılmıştır.

Tematik Başlıklar

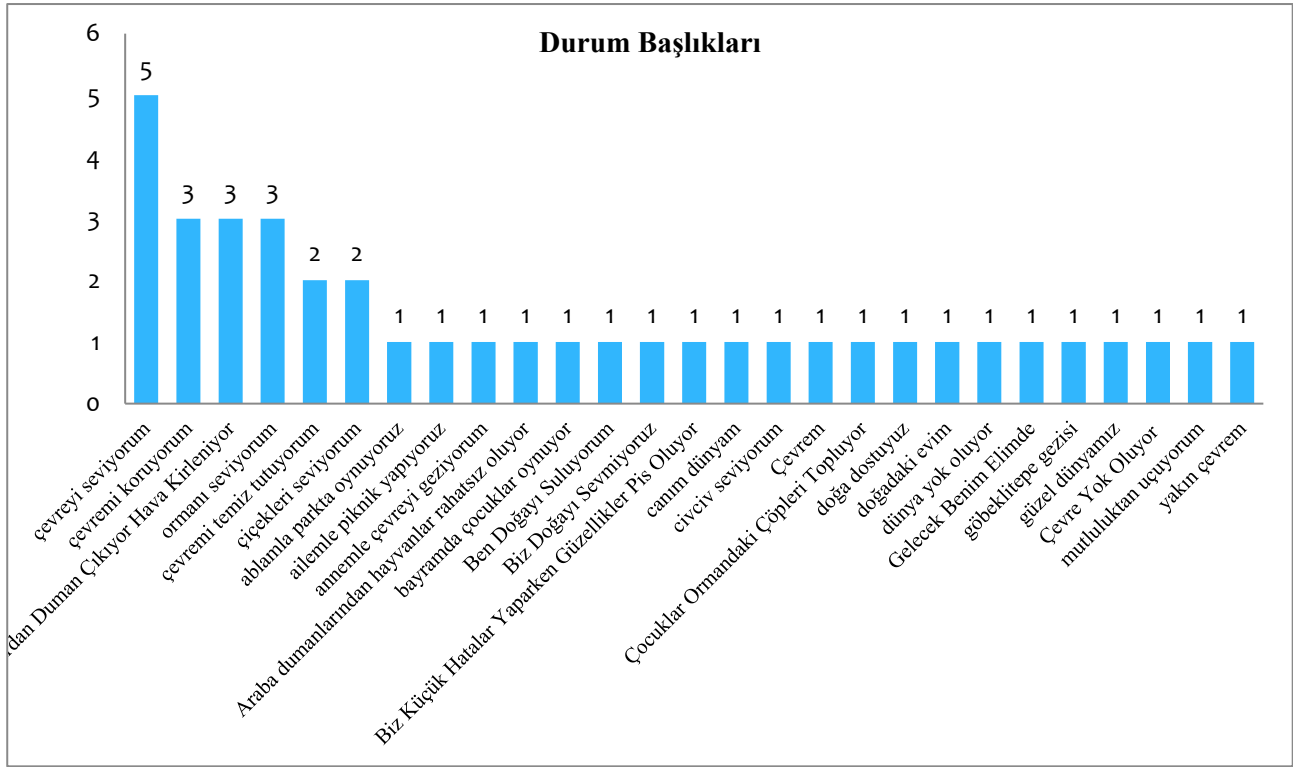
Araştırmaya katılan çocukların resimlerine verdikleri tematik başlıklara bakıldığında; en çok “temiz çevre, kirli çevre” temasının yer aldığı, bunu takiben; “doğa sevgisi”, “çevre temizliği”, “fabrika/atıkları”, “çevre”, “fabrikaların doğaya zararları”, “doğal ve yapay çevre” vd. gibi tematik başlıklara yer verildiği anlaşılmaktadır.

Sosyal Başlıklar

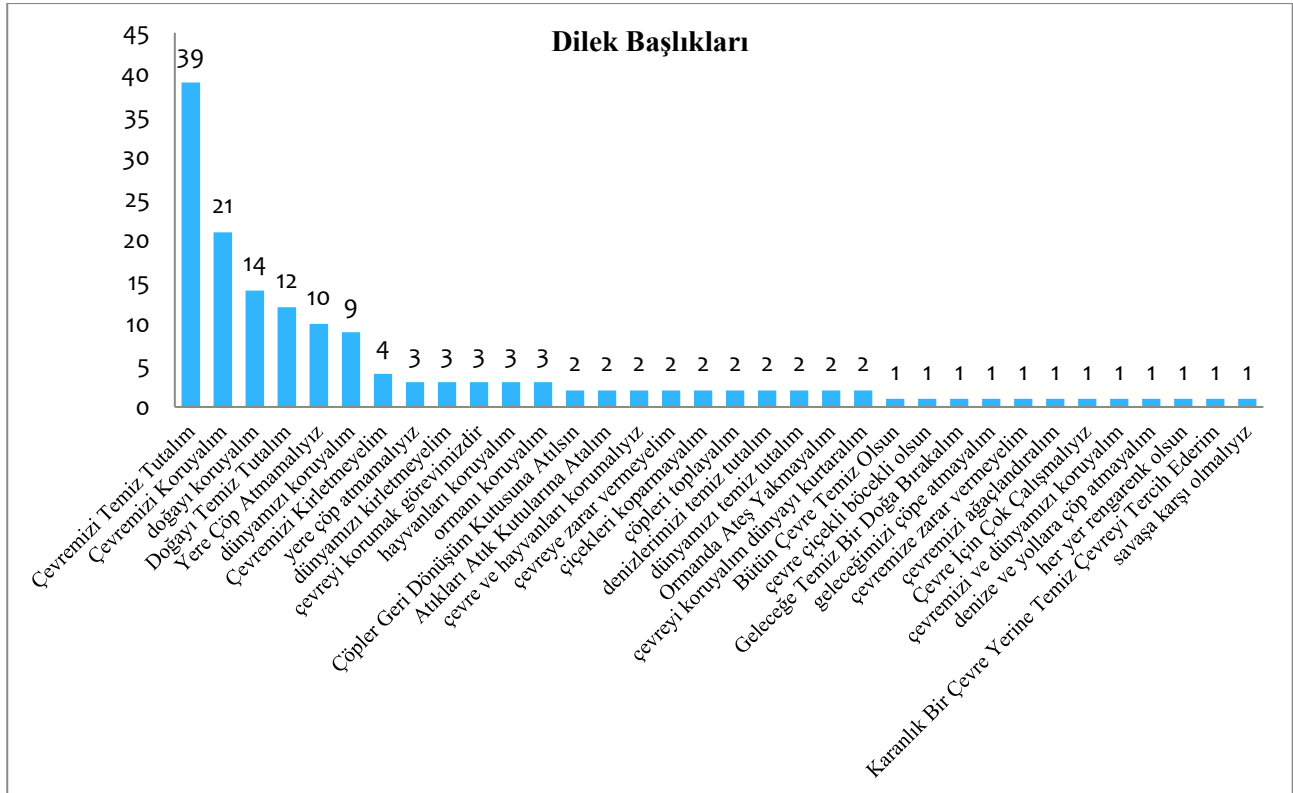
Araştırmaya katılan çocukların resimlerine verdikleri sosyal başlıklara bakıldığında; en çok “çevre temizliği önemlidir” başlığının yer aldığı, bunu takiben; “doğa bizim evimiz”, “suyu israf etmeyin”, “çevre bizim için önemlidir”, “çevre hayattır”, “doğayı sev insanları koru”, “fidan dik doğayı koru”, “temiz çevre mutlu insan”, “temiz çevre temiz hayat” vd. gibi sosyal başlıklara yer verildiği anlaşılmaktadır.

Durum Başlıkları

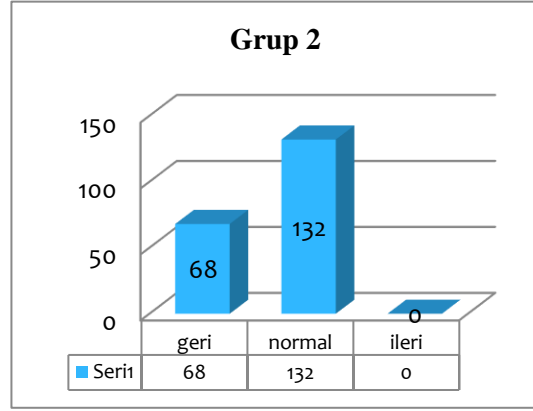
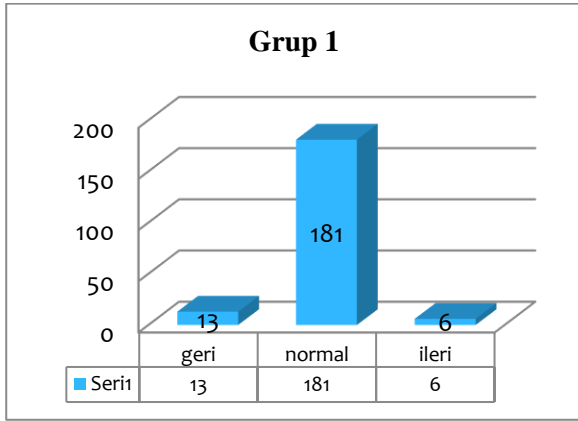
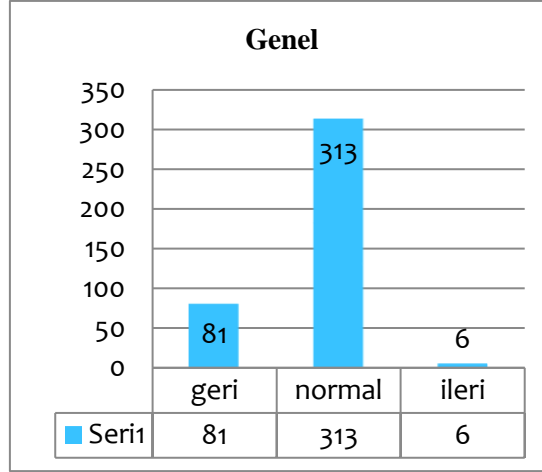
Araştırmaya katılan çocukların resimlerine verdikleri tematik başlıklara bakıldığında; en çok “temiz çevre, kirli çevre” temasının yer aldığı, bunu takiben; “doğa sevgisi”, “çevre temizliği”, “fabrika/atıkları”, “çevre”, “fabrikaların doğaya zararları”, “doğal ve yapay çevre” vd. gibi tematik başlıklara yer verildiği anlaşılmaktadır.

Dilek Başlıkları

Araştırmaya katılan çocukların resimlerine verdikleri dilek başlıklarına bakıldığında; en çok “çevremizi temiz turalım” temasının yer aldığı, bunu takiben; “çevremizi koruyalım”, “doğayı koruyalım”, “doğayı temiz turalım”, “yere çöp atmamalıyız”, “dünyamızı koruyalım”, “çevremizi kirletmeyelim”, “dünyamızı kirletmeyelim”, “çevreyi korumak görevimizdir” “hayvanları koruyalım”, “ormanı koruyalım” vd. gibi tematik başlıklara yer verildiği anlaşılmaktadır.

Araştırmaya Katılan Çocukların Çizgisel Gelişim Düzeyleri

Araştırmaya katılan 400 çocuğun çizgisel gelişim düzeylerine bakıldığında 313 çocuğun çizgisel gelişim düzeyi normal düzeyde olup, 81 çocuk çizgisel gelişim düzeyinin gerisinde, 6 çocuk ise çizgisel gelişim düzeyinin ilerisindedir. Göçmen ve yerel çocuklar ayrı ayrı değerlendirildiğinde ise sonuç şöyledir: Göçmen gruptaki çocukların çizgisel gelişim düzeylerine bakıldığında, 132 çocuğun çizgisel gelişim düzeyi normal düzeyde, 68 çocuğun düzey olarak geride olduğu anlaşılmakta, ileri düzeyde katılımcı olmadığı görülmektedir. Katılımcı yerel çocukların ise 181'i normal düzeyde, 13'ü çizgisel gelişim düzeyinin gerisinde ve 6'sının ileri seviyede yer aldığı gözlenmektedir. Buradan hareketle göçmen olan grubun çizgisel gelişim düzeylerinin, yerel gruba göre daha düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Son yıllarda dünyanın en önemli problemlerinin başında çevre ile ilgili sorunlar gelmektedir. Bu problemlerin çözümü için özellikle gelecek nesilleri temsil eden çocuklarda farkındalık ve kalıcı çevre duyarlılığı şarttır. Bu açıdan en önemli çabalardan biri de yeni neslin çevreye duyarlı olarak yetiştirilmesidir. Bununla birlikte, çocuklar için adeta evrensel ve ortak bir dil hükmünde olan resimler, çocukların yaşadıkları

çevreyi nasıl algıladıklarına dair veriler sağlayan belgeler hükmündedir. Tüm bu gerçeklerden hareket edilerek yola çıkılan çalışmada, çocuklardaki çevre algısı farklı açılardan değerlendirilerek resmedilmeye çalışılmış, aynı zamanda gelecek için öngörülerde bulunulmuştur. Başvurulan yöntem gereği, araştırmanın saha kısmında çocuklardan çevre konusunda resim çizmeleri ve resimlerine bir başlık oluşturmaları istenmiştir. Göçmen ve yerel çocukların çizmiş oldukları resimler genel olarak değerlendirildiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Araştırmaya katılan çocukların çevre konulu resimlerinde kullandıkları yer ve mekân olarak en çok “doğa” ya yer verdikleri ve göçmen çocukların resimlerinde görülen “ev” mekanının yerel çocukların resimlerine nazaran daha çok resmedildiği,
- Araştırmaya katılan çocukların çevre konulu resimlerinde kullandıkları figür olarak en çok “kendisi” ne ve hayvan figürü olarak da “kuş” figürüne yer verdikleri,
- Araştırmaya katılan çocukların çevre konulu resimlerinde kullanılan nesnelere ele alındığında en çok “ağaç” nesnesiyle ifade ettikleri ve yerel grubun, göçmen gruba nazaran çevre bilinci, geri dönüşüm, atıklar konusunda farkındalıklarının daha yüksek olduğu,
- Araştırmaya katılan çocukların çevre konulu resimlerinde renkler bakımından ele alındığında çevrenin en çok mavi ve yeşil renkleriyle yansıtıldığı,
- Araştırmaya katılan çocukların çevre konulu resimlerinde çoğunun çizgisel gelişim düzeyinde olduğu ancak özellikle göçmen grubun içerisinde yerel gruba nazaran geride kalmış çocukların sayıca daha fazla olduğu, bunun yanında çizgisel gelişim düzeyi bakımından ileri düzeyde olan çocukların yerel grupta yer aldığı,
- Araştırmaya katılan çocukların çevre konulu resimlerine verilen başlıklar; tematik, sosyal, durum ve dilek başlıkları olmak üzere farklı şekillerde ifade edildiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlardan belki de en önemlisi öğrencilerin çevre konusundaki tutumları üzerine olmuştur. Buna göre hem yerel hem de göçmen çocuklar ağırlıklı olarak doğanın sevilmesi ve korunması yönünde fikirlerini yansıtmışlardır. Ancak bu söylemlerin ne kadarının içselleştirilmiş ne kadarının yüzeysel bir tutum olduğuna dair bir kanıt elimizde yoktur. Eğitim sistemi ve toplumsal yapı göz önünde bulundurulduğunda çocuklarda çevre için oluşan duyarlılığın ezberci söylemler olması ihtimali bulunmaktadır. Bu ihtimal göz önüne alındığında çocuklarda çevreye karşı bir duyarlılığın memnuniyetle karşılanmasıyla birlikte bu duyarlılığın içsel eyleme dönüşmesi için adımlar atılması gerekliliği muhakkaktır. Bu anlamda “çevre etiği” çözüm önerisi, ön plana çıkan tavsiyelerdendir.

Araştırma, göçmen ve yerel çocukların çevre algısı ve çevre eğitimi konularında yapılan çalışmaların önemini bir defa daha ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, çocukların sağlıklı gelişimi, çevreye duyarlı ve farkındalık sahibi bireyler olmaları için erken çocukluk eğitimi için gösterilen çabalar hayati nitelikte olduğu söylenebilir. Bununla birlikte çevre bilincine sahip göçmen ve yerel çocuklar, çevre ve iklim sorunlarına karşı birlikte mücadele ederken, kendi aralarında sosyal uyumu da sağlayacaklardır. Söz konusu kazanım, toplumların geleceği adına yüksek verimli bir model de teşkil edecektir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlardan hareketle, politika üretici ve uygulayıcılar için rehberlik etmesi açısından aşağıdaki öneriler sunulmuştur;

- Çalışmanın ulusal boyuta taşınması.
- Göçmen çocuklar için ilgili kurumlarca sanatsal çalışmalar yapılarak, hem çevre konusunda duyarlılık çalışmaları yapılması hem de çizgisel gelişim düzeylerini geliştirecek etkinlikler planlanması.
- P4C gibi uygulamaların çözüm olarak tesis edilmesi, farklılık düzeylerinin en aza indirgenmesi.
- P4C eğitici eğitimlerinin düzenlenip, yaygınlaştırılması, kamuoyu oluşturulması.

- Disiplinler arası çalışmalarla yaygın fayda sağlanması (Ders kitaplarının içeriğine, eğitim araç ve gereçlerinde çalışmadan çıkan sonuçlara bağlı yer verilmesi).
- Çevre dostu uygulamalar, geri dönüşüm, doğal kaynakların korunması gibi konuların ders müfredatının bir parçası haline getirilmesi.
- Ulusal çapta çevre eğitimi ve farkındalık kampanyalarının düzenlenmesi. Çocukların katılımının teşvik edilmesi.
- Farkındalık adına sosyal medya, mobil uygulama gibi platformlarından yararlanılması.
- Yeşil alanların artırılması, doğal parkların ve çevre eğitim merkezlerinin oluşturulması, çocukların doğayla daha yakından temas etmelerinin sağlanması.
- Ailelerin çevre bilincini desteklemesi ve çocukların çevreyle ilgili etkinliklere katılımını teşvik etmesi.

Çalışmanın bulgu ve sonuçlarına dayanarak hazırlanan bu öneriler, yerel ve göçmen çocukların çevre bilincinin gelişimini destekleyerek, sürdürülebilir bir geleceğe katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Kaynakça

- Akkocaoğlu Çayır, N., (2021). *Öğretmenler için çocuklarla felsefe (P4C) rehberi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Ballantyne, R., Fien, J. and Packer, J. (2001). Program effectiveness in facilitating intergenerational influence in environmental education: lessons from the field. *The Journal of Environmental Education*. 32, 8–15.
- Baykal, H. ve Baykal, T., (2008). Küreselleşen dünyada çevre sorunları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 17pp.
- Berkes, F. ve Kışlalıoğlu, M., (1993). *Ekoloji ve çevre bilimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Buyurgan, S. ve Buyurgan, U. (2020). *Sanat eğitimi ve öğretimi* (6. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Cevizci, A., (2011). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Creswell, J.W. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri- Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. (Çev.: M. Bütün ve S. B. Demir). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- De Haas, H., Castles, S., and Miller, M. J. (2022). *Göçler çağı: Modern dünyada uluslararası nüfus hareketleri*. Ankara: GAV Perspektif.
- Deniz, L., (2020). Okulöncesi (4-6 yaş grubu) çocuk resimlerinde çevre algısı ve çocuk çevrelerinin sağlaması gereken özellikler (Yüksek Lisan Tezi). *Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı*.
- Duvall, J. and Zint, M. (2007). A review of research on the effectiveness of environmental education in promoting intergenerational learning. *The Journal of Environmental Education*. 38, 14–24.
- Eslek, D. ve Irmak, T. Y. (2018). Ekolojik sistemler kuramı çerçevesinde göçmen çocuklar ve oyunları üzerine bir derleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(20), 347-362.
- Fidan, M. S. ve Taş, A. (2023). Türkiye’de geçici koruma statüsünde yaşayan Suriyeli sığınmacıların eğitim sorunları. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1) , 137-156.
- Gülerce, H. and Şahin, H. (2022). *An analysis of barriers to the education of the children under temporary protection in the districts and rural areas of Şanlıurfa province (Akçakale, Ceylanpınar, Harran, Suruç)*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Gülerce, H., Kaçar, F. ve Kablan, H. (2022). Suriyeli sığınmacı çocukların Covid-19 pandemisi sürecinde eğitim hayatında yaşadığı sorunlar. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 10(31), 92-108.
- Gülşen, H. ve Yenigün, İ., (2020). Suriyeli göçmen ve Türk vatandaşı ailelerde, evsel atık ve geri dönüşüm özelliklerinin karşılaştırmalı analizi. *Dicle University Journal of Engineering*, 11(3), 1365-1371.
- Halmatov, M., Sarıçam, H. ve Halmatov, S., (2012). Okul öncesi eğitimdeki 6 yaş çocukların çizdikleri çevre resimlerinin ve çevre kavramını algılayışlarının farklı değişkenlere göre incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 2(1), 30-44.
- Kırıoğlu, O. ve Stocrockı, M., (1997). Ortaöğretim sanat öğretimi, MEGEP hizmet öncesi öğretmen yetistirme, Ankara: YÖK Yayınları.
- Köseoğlu, S. (2015). Child and drawing. *HAYEF Journal of Education*, 12(1), 109-114.
- Legault, L. and Pelletier, L. G. (2000). Impact of an environmental education program on students' and parents' attitudes, motivation and behaviours. *Canadian Journal of Behavioural Science / Revue Canadienne Des Sciences Du Comportement*, 4(32), 243-250.
- MEB. (2022). İzleme değerlendirme raporu 2022. <https://hbgm.meb.gov.tr/www/izleme-degerlendirme-raporlari/kategori/104>. (Erişim tarihi: 03.08.2023).
- Phenice, L.A. and Griffiore, J.P., (2003). Young children and the natural world. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 4(2), 167–171

- Pınar, E. and Yakışan, M., (2017). Analyze of the drawings on environmental concepts of the primary school students. *Trakya University, Journal of Education Faculty*, Vol.8 Issue 1, (IPTES 2016 Special Issue).
- Rakotomamonjy, S. P., Jones, J. R., Razafimanahaka, J. H., Ramamonjisoa, B., Williams, S. (2014). The effects of environmental education on children's and parents' knowledge and attitudes towards lemurs in rural Madagascar. *Animal Conservation*, 2(18), 157-166.
- Sadık, F., Çakan, H. and Artut, K., (2011). Analysis of the environmental problems pictures of children from different socio-economic level. *Elementary Education Online*, 10(3), 1066-1080
- Saz, B., Osman Pehlivan, E., Demir, İ. ve Bay, D.N., (2020). Okul öncesi çocuklarının çevre kirliliği algısının incelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(3)
- Uyanık, S. ve Yenigün, İ., (2016). Anadolu medeniyetlerinde ekolojik izler. *Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi*, 01, 19-24.
- Wilson, R.A., (1996). Environmental education programs for preschool children. *Journal of Environmental Education*, 27(4), 28-33
- Yenigün, İ. ve Tuğalan, E., (2021). Geçmişten geleceğe “Çevre Tarihi”. *Sürdürülebilir Çevre Dergisi*, 1, 31-36.
- Yenigun, I., Balci, V., Yenigun, A. and Uyanik, S., (2023). Yesterday, today, tomorrow; environmental refugees. *Defence and Security Studies*, 4, 65-74.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (12. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık

EKLER

Ek 1- Araştırmaya katılan çocukların çevre konulu resimlerinden örnekler

Ek 2- Resim analizi yapılırken çekilen fotoğraflar

